

5. [Кулиш П.] Жизнь Кулиша // Кулиш П. Твори в двух томах. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1998.
6. Кулиш П. Около полустолетия назад. Литературные воспоминания // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф.1. – № 28559.
7. Кулиш П. Повне зібрання творів. Листи. – Т.І. 1841-1850. – К.: Критика, 2005.
8. Кулиш П. Хутірська філософія і віддалена од світу поезія // Хроніка-2000. Наш край. – К., 1993. – Вип. 3-4 (5-6).
9. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. – К.: Український письменник, 2007. – Т.1. Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія.
10. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. – К.: Український письменник, 2007. – Т.2. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша.
11. Партикулярний лист П.О.Куліша до київського військового, подільського і волинського генерал-губернатора Д.Г.Бібікова про надання йому відкритого листа для вивчення архівів і пам'яток у м. Луцьку // Архіви України. – 1989. – № 5.
12. Українська література. Програма для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до

документу: http://mon.gov.ua/ua/activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/1349869088.

13. Федорук О. Сконфісована брошура Пантелеймона Куліша (спостереження над текстом і контекстом) // Пантелеймон Куліш: Матеріали і дослідження. – Л.: Видавництво М.П. Коць, 2000.
14. Хроніка-2000. – Вип. 78. Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П.О.Куліша. – К., 2009.
15. Чалый М. Юные годы Кулиша // Киевская старина. – 1897. – Май.
16. Шенрок В.И. П.А.Кулиш. Биографический очерк. Отрывки // Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф.1. – № 33607.
17. Ясь О. Козацько-гетьманська минувшина в рецепції П.Куліша (1840-ві – початок 1860-х років) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – 2008. – Вип. 8.
18. Maciejowski W.A. Polska (i Ruś) aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów w czterech częściach opisana. – Warszawa, 1842.

Надійшла до редколегії 28.05.13

И. Адамская, канд. ист. наук, млад. науч. сотр.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

ПОЛЬСКИЕ ИСТОКИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛИША "ЧОРНАЯ РАДА. ХРОНИКА 1663 ГОДА"

В статье исследовано влияние польской литературы и источников на формирование исторических взглядов П.Кулиша во время подготовки к написанию романа "Чорная рада. Хроника 1663 года".

Ключевые слова: роман "Чорная рада", Пантелеймон Кулиш, "украинская школа", польская литература, украинская историография.

I. Adamska, Ph.D in History, Junior Research Fellow
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

POLISH BEGINNINGS OF PANTELEIMON KULISH'S NOVEL "THE BLACK COUNCIL. THE CHRONICLE OF THE YEAR 1663"

The article presents influences of the Polish literature and sources on historical views of Kulish at the time he was writing a novel "The Black Council. The chronicle of the year 1663"

Key words: novel "The Black Council", Panteleimon Kulish, "Ukrainian school", Polish literature, Ukrainian historiography.

УДК 94(438):272/273"1944/1947"

О. Антонюк, канд. іст. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛІТИКА КОМУНІСТИЧНОЇ ВЛАДИ ЩОДО КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ (1944–1947)

У статті розглядаються основні державні заходи та досліджуються дії комуністів щодо католицької церкви в Польщі в 1944–1947 роках.

Ключові слова: католицька церква, комуністична влада, держава, секуляризація, релігія, політика, духовництво, єпископат, Люблінський католицький університет.

Обраний нами період охоплює події від липня 1944 р., коли комуністи захопили владу на частині визволених теренів Польщі, до виборів до Законодавчого сейму в січні 1947 р.

Взаємини комуністичної влади з католицькою церквою були однією з найважливіших проблем післявоєнної історії Польщі. Релігійний характер країни, де населення сповідувало католицизм, вимагав від правлячої еліти особливої уваги до релігійного питання. Необхідно було визначити роль і місце церкви в структурі нової політичної системи, а також створити відповідні умови для її існування.

Ще в умовах окупації партійне керівництво визначило в загальному вигляді основні напрями релігійної політики. Програмна декларація ЦК Польської робітничої партії (ПРП) "За що ми боремося?" від 1 березня 1943 р. обіцяла після визволення Польщі від фашизму проголосити "повну свободу сумління". Модифікована версія цієї декларації від листопада 1943 р. запевнювала, що майбутній "демократичний Тимчасовий уряд" Польщі реалізує "повну свободу слова, друку, зборів і об'єднань, а також віросповідання" [11, s. 122, 153].

У цей час лідери ПРП активно розробляли концепцію "єдиного народного фронту", що передбачала необхідність широкої співпраці комуністів із католиками, представниками інших конфесій або людьми, які нейтрально ставилися до релігії. Комуністи намагалися не акцентувати своїх світоглядних настанов. З метою підняття патріотичних почуттів поляків, більше уваги приділялося зверненню до історичних подій минулого, героїчної боротьби за національне визволення в XVIII-XIX ст. "Військовий подвиг ПРП росте на прекрасних традиціях нашого народу в його боротьбі за незалежність, – заявляла програмна декларація ЦК ПРП, – бере свій початок у героїзмі повстань: костюшківського, 1831 і 1863 р." [11, s. 170].

Комуністичний характер нової влади був закамурований в її першому документі – Маніфесті Польського Комітету Національного Визволення (ПКНВ), що був проголошений 22 липня 1944 р. Прагнучи отримати якнайбільше прихильників нової влади, Маніфест містив помірковані демократичні положення та декларував "повернення всіх громадянських свобод незалежно від раси, віросповідання й національності, свободи політичних,

профспілкових організацій, преси, сумління". Але було зроблено застереження, що демократичні свободи не могли служити "ворогам демократії" [11, s. 558].

Маніфест також завіряв, що Крайова Рада Народова (КРН) і ПКНВ будуть діяти на підставі конституції від 17 березня 1921 року, "єдиної діючої легальної конституції", аж до скликання Законодавчого сейму. Офіційне визнання довоєнного законодавства давало католицькій церкві велику свободу й широкі можливості для відбудови власних структур і виконання своєї місії. Адже ж конституція 1921 р. гарантувала кожному поляку "право вільного віросповідання" та кожному релігійному об'єднанню право організації публічних богослужінь, самостійне ведення внутрішніх справ, а також можливість придбання й володіння рухомим і нерухомим майном [8, s. 19–20].

У період Другої світової війни католицька церква в Польщі зазнала величезних людських і матеріальних втрат. Із близько 12 тис. ксьондзів загинуло близько 20%, у тому числі 1863 єпархіальні ксьондзи, 6 єпископів, 63 семінаристи, багато монахів і монахинь. Результатом військових дій та німецької окупації було знищення 912 костелів [1, s. 179].

Така ситуація вимагала від католицької церкви великої уваги до питання відбудови своєї матеріальної бази. Слід віддати належне, у вирішенні цього питання комуністична влада зробила значний внесок. Першим кроком було повернення церкві власності, що була пограбована німецькими окупантами. Про таке рішення заявили комуністи в Маніфесті ПКНВ [11, s. 558].

Також Маніфест проголосив про проведення земельної реформи, що розпочалася 6 вересня 1944 р. Відомо, що проект земельної реформи дуже широко обговорювався не тільки в партійному керівництві Польщі, але й під час консультацій з Й. Сталіним. Радянський лідер не тільки цікавився цими справами, а ще й вніс принципову поправку щодо націоналізації церковних маєтків. У своїх спогадах В. Василевська писала: "Сталін (...) звернув увагу на те, що в католицькій Польщі конфіскація церковних маєтків може викликати велике обурення і не слід від цього починати" [2, s. 402].

Польські комуністи схвалили пропозицію Й. Сталіна. Виступаючи на пленумі ЦК у жовтні 1945 р. В. Гомулка підкреслив: "Вимога відчуження церковних маєтків є сьогодні непотрібною. 200 тис. гектарів не розв'яже земельного голоду, проте змобілізує клір проти нас" [2, s. 115]. Вилучення церковних маєтків із списку земель, що підлягали націоналізації у зв'язку з проведенням земельної реформи було наступним кроком нової влади в улагодженні відносин з костелом.

Безумовно, однією з найважливіших державних акцій була відбудова об'єктів, зруйнованих під час війни. Особливого значення надавалося відбудові історичних пам'яток давнини, серед яких вагому частку становили релігійні святині. Переважна кількість їх знаходилася в майже повністю зруйнованій Варшаві. Процес відбудови польської столиці розпочався в лютому 1945 р. і проходив під пильним контролем голови КРН Б. Берута. Його син у своїх спогадах писав, що "всі варшавські старовинні костели у той час були відбудові державним коштом і віддані в розпорядження католицького керівництва. Майже всі вони були знищені або просто лежали в руїнах. Деякі взагалі не належали до коштовних архітектурних об'єктів або навіть перешкоджали відповідним міським розв'язкам. Берут не дозволив видаляти руїни. Прикладом може бути костел на площі Визволителя" [3, s. 139].

Не тільки у Варшаві, але й у багатьох інших містах і селах піднімалися з руїн старі костели. Особливого значення держава надавала будівництву нових католи-

цьких церков, у першу чергу на т.зв. "возз'єднаних землях", де багато віків діяв протестантизм. Надаючи матеріальну допомогу, влада була зацікавлена у швидкому освоєнні "возз'єднаних земель". У той час впровадження католицизму в цих землях було важливим елементом процесу освоєння й господарювання. У цілому, за офіційними даними, у період 1945–1950 рр. державна відбудувала 551 релігійний об'єкт [16, s. 47].

Влітку 1944 р. у середовищі патріотичної інтелігенції виникла ідея відродження Люблінського католицького університету (ЛКУ). У роки окупації ЛКУ не переривав своєї діяльності й активно співпрацював з представниками польського емігрантського уряду та керівництвом Армії Крайової (АК). Група викладачів на чолі з ректором університету ксьондзом, професором А. Сломковським звернулася до керівництва країни з проханням офіційно відновити діяльність ЛКУ. Зрозуміло, що ця ініціатива не могла викликати великої радості у влади. Тим більше, що саме в цей час з політичних мотивів обговорювалася ідея створення державного вищого навчального закладу в Любліні. Великий меморіал з цього питання був представлений ПКНВ 18 вересня 1944 р. Після подальших обговорень, 23 жовтня 1944 р. декрет ПКНВ проголосив "про створення університету імені Марії Складовської-Кюрі в Любліні" [17, s. 151–152].

Очевидно, нова влада не наважилась відмовити або протидіяти цій ініціативі, боячись, що відмова може викликати негативну реакцію та сколихнути суспільство, яке й так було вороже налаштоване проти ПКНВ. Відбулися переговори, у яких з боку влади взяли участь голова КРН Б. Берут і керівник відомства освіти С. Сکشевський. Представники комуністичної влади дали свою згоду на відновлення діяльності ЛКУ без будь-яких застережень. Ректор А.Сломковський отримав також запевнення, що ЛКУ залишиться недержавним навчальним закладом, а його академічна автономія не буде порушуватися [17, s. 151–152]. Вже 3 листопада 1944 р. розпочалися заняття на 4 факультетах. 18 листопада 1944 р. відбулася урочиста інавгурація, на якій були присутні від ПКНВ С. Сکشевські та генерал М. Булганін – представник радянського уряду при ПКНВ.

Після повного визволення польських земель від фашизму католицька церква отримала широкі можливості для свого відродження. Одразу після відновлення діяльності університетів у Варшаві та Кракові, влада дала згоду на функціонування в них факультетів теології. Крім того, відновлювалася й розширювалася діяльність духовних семінарій, релігійних об'єднань і чернечих орденів. Велика кількість дитячих ясел і садків, дитячих й опікунських домів і домів для пристарілих, інтернатів і шкіл знаходилися під опікою й управлінням духовництва.

"Народна Польща" була однією з небагатьох європейських країн, де проводилося викладання релігії в початкових і середніх загальноосвітніх школах. Усі фінансові витрати на це навчання брала на себе держава. У 1950 р. кількість ксьондзів, які викладали релігію в школах становила понад 6300 [10, s. 15].

Сфера впливу католицької церкви на суспільство постійно зростала. Католицькі об'єднання налічували близько півмільйона людей, а кількість діючих по всій країні католицьких церковних хорів, різноманітних об'єднань і братств становила близько (5) п'яти тисяч. Костел організовував масові акції, що збирали десятки, а, інколи, навіть і сотні тисяч людей. Засоби масової інформації повідомляли, можливо із перебільшенням, що кількість віруючих, які зібралися навколо Ясної Гори 15 серпня 1947 р. становила близько одного мільйона людей [7, s. 189].

Оскільки церква відкрито не виступала проти нової дійсності, комуністи не наважувалися на відкриту боро-

тбу з духівництвом. Навпаки, виконуючи розпорядження свого керівництва воеводські комітети активно шукали контактів із кліром для співпраці. "Ми знайшли контакт з духівництвом, маємо контакт з єпископом," – доповідав І секретар воеводського партійного комітету в Кельцах Ю. Каліновський на загальнодержавній нараді ПРП у травні 1945 р. [2, s. 21–22].

Відбувалися зустрічі представників уряду та керівників єпископату, під час яких обговорювалися й вирішувалися різноманітні церковні проблеми. Перша така офіційна подія відбувалася в Кракові в березні 1945 р. Спочатку краківський митрополит А. С. Сапега зустрівся з міським воеводою А. Островським, а потім – із міністром національної оборони Польщі генералом М. Роля-Жимерським. Результатом зустрічі з міністром був дозвіл на видання першого католицького журналу "Загальний тижневик" ("Tygodnik Powszechny"), який незабаром почав виходити під патронатом краківського митрополита [12, s. 10].

У пошуках можливих форм діяльності, церковна ієрархія активізувала свою видавничу діяльність. Влада дала згоду також на видання інших католицьких журналів, яких у 1948 р. було вже вісім із тиражем 338 тис. примірників. Загальна кількість лише центральних друкованих видань, без урахування місцевих, у цей час становила 26 назв. Проте, якби не було цензури та державних обмежень у папері, усі ці видання мали б значно більший тираж [7, s. 189].

Під час формування І Польської армії в СРСР комуністи багато уваги приділяли акцентуванню позитивного ставлення війська до релігійного питання. Пам'ятаючи давні традиції польського війська був свідомо збережений інститут капеланів. Спеціальні накази визначали військові звання й правомочність капеланів. Командувач 2 дивізії видав спеціальний циркуляр для всіх підлеглих йому військових частин, в якому зазначив: "Свобода релігійного культу в нашій армії є політичним завданням великої ваги. Усілякі заходи, які можуть викликати у солдата враження, що командування перешкоджає релігійній практиці або не досить поважно ставиться до цього завдання, можуть взагалі послабити у релігійного солдата довіру до нашої праці, підірвати настрої солдата, його моральний стан і в результаті знизити боездатність нашого війська". Саме з пропагандистською метою текст воєнної присяги закінчувався закликом: "Так допоможе мені Бог!" [17, s. 117].

Звернення до Бога лунали й з уст правлячої еліти. Намагаючись маскувати комуністичний характер держави, її лідери звертали увагу на спадкоємність у правовому аспекті з II Річчю Посполитою. Як відомо, текст присяги президента Польщі, що проголосив Б. Берут у лютому 1947 р. під час урочистої інавгурації, закінчувався традиційними словами: "Так допоможе мені Бог!".

Досить часто керівники державних і партійних структур разом із представниками духівництва брали участь у багатьох державних урочистих заходах і церковних ритуалах. Католицькі священники освячували адміністративні, навчальні та культурні заклади. Відомо, що ксьондз здійснював панахиду над тілом члена ЦК ПРП, генерала К. Сверчевського. Кожного ранку програма Польського радіо розпочиналася релігійною піснею "Коли вранці встають зорі". Можна привести багато подібних прикладів, що свідчили про тимчасові поступки комуністів.

У той же час, держава демонструвала й протилежні підходи з релігійного питання. Відбувалися процеси поступової секуляризації, що юридично закріплювалися відповідними нормативними актами. Так, проголошений у грудні 1944 р. декрет ПКНВ скасував обов'язок прийняття державними службовцями релігійної присяги, що

була замінена світською клятвою [5]. Урядовцям заборонялося відвідування церков і здійснення релігійних обрядів. Кожний громадянин отримав право не виявляти свого ставлення до релігії, а низка правових актів закріпила принцип рівноправ'я віросповідань.

Програму секуляризації діючої юридичної системи країни розробила спеціальна комісія, яка була створена у Міністерстві юстиції. Першим результатом її діяльності був проект декрету про шлюбне право. У відповідь на протест і заяви єпископату, комуністична пропаганда стверджувала: "Немає в них вагомих, переконуючих аргументів проти свободи вибору форм шлюбу. Навпаки, із-за гарних слів вимальовується матеріальний інтерес кліру, страх за зменшення зовсім не релігійного впливу" [6].

Декрет від 25 вересня 1945 р. впроваджував нові світські правила шлюбного права для всіх громадян. Паралельно з цим на терені всієї країни створювалися державні установи з реєстрації актів громадянського стану. З офіційних статистичних документів були викреслені рубрики щодо віросповідань, засвідчуючи факт, що релігія є особистою справою громадян.

Стратегія комуністів полягала в поступовому опануванні та перетворенні суспільно-політичної системи. Під час зустрічі з діячами католицької церкви, висловлюючи думку партійного керівництва, заступник міністра освіти В. Беньковський сказав, що релігія, як релікт "погасаючого світу", почне автоматично зникати в міру розвитку промисловості в країні, коли будуть втрачати своє значення селянські маси, які становлять головну базу католицизму [13, s. 22].

Поступово у відносинах влади з костелом з'явилося помітне напруження. Те, що проголошувалося в офіційних документах влади не співпадало зі справжніми думками її керівників, висловлених у доповідях на закритих партійних нарадах, засіданнях пленумів, секретаріату та політбюро ЦК ПРП. Справжню позицію комуністів висловив член політбюро ЦК ПРП Я. Берман 12 липня 1945 р. на спільному засіданні ЦК ПРП і ЦВК Польської соціалістичної партії (ПСП), де, зокрема, зазначив: "На ділянці боротьби з клерикалізмом ПРП вважає, що не слід відлякувати дрібну буржуазію. Реформи потрібні, але у відповідний момент. Треба звільнитися від виконання релігійних обрядів, не дозволити розперізуватися кліру" [2, s. 114]. На наступному спільному засіданні ЦК ПРП і ЦВК ПСП 28 вересня 1945 р. голова ЦВК ПСП Е. Осубка-Моравський сказав: "Треба більше зайнятися питанням академічної молоді, пустити в університети потік свіжого повітря, створити там демократичне життя, створити університети без традицій освячування, у новому дусі, як у Любліні" [2, s. 174]. Далі лідер соціалістів продовжив: "Не боятися шлюбного права, поступки роблять нахабним клір. Відібрати виховання у монахів, ні гроша на монастирське виховання, створити відповідні умови дітям. Вирвати все з рук кліру та реакції" [2, s. 175].

Виступаючи на Пленумі ЦК ПРП у жовтні 1945 р. В. Гомулка зазначив: "Католицький характер нашої країни й негативне відношення кліру до намірів і політики уряду, що виявляється навіть публічно, необхідно визнати за дуже поважний чинник, який зміцнює опозицію" [2, s. 115].

Важливим актом була ухвала Тимчасового уряду національної єдності (ТУНЄ) від 12 вересня 1945 р. стверджувала, що укладений конкордат між Республікою Польща та Апостольською Столицею у подальшому не має юридичної сили внаслідок одностороннього розірвання його Ватиканом [9].

Влада підготувала акцію диверсійного характеру. Для цього була підібрана кандидатура колишнього лідера націоналістично-радикального руху "Фаланга" Б. Пясецького. Після перебування в НКВС він змінив

свої антирадянські погляди та на чолі групи католиків виступив з ініціативою підтримки й співпраці з урядом. У своєму меморіалі Б. Пясецький писав, що бажає взяти участь у здійсненні "революційних перетворень життя польського суспільства". Його зустріч з В. Гомулкою відбулася в липні 1945 р., під час якої дійшли порозуміння. Уряд дав згоду на видання тижневика "Сьогодні та завтра" ("Dziś i Jutro"), перший номер якого вийшов вже 25 листопада 1945 р. Навколо нього об'єдналася група католицьких публіцистів, які декларували бажання співпраці з урядом і союз з СРСР [4, s. 81].

Католицька церква не бажала миритися з тією роллю, що відводила їй держава. Костел прагнув здійснювати значно більші функції, ніж задоволення релігійних потреб віруючих. Він хотів активно впливати на суспільно-політичне й культурне життя.

На початку 1946 р. у великопостному листі єпископату до віруючих підкреслювалося, що Польща повинна бути сучасною, справедливою, збагаченою здобутками знань та техніки, культурною та добре організованою. "Але Польща не може бути безбожною, – йшлося далі в листі. – Польща не може зректися своєї належності до християнського світу. Польща не може зрадити християнського духу своїх дій. Польща не може бути комуністичною. Польща мусить бути католицькою" [15]. Цей перший офіційний виступ єпископату свідчив, що костельна ієрархія не мала намірів відмовлятися від своїх політичних устремлінь, зокрема, у таких питаннях як характер влади та напрямок розвитку країни.

А. Антонюк, канд. ист. наук, доц.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПОЛИТИКА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ ПО ОТНОШЕНИЮ К КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В ПОЛЬШЕ (1944–1947)

В статье рассматриваются основные государственные мероприятия и исследуются действия коммунистов по отношению к католической церкви в Польше в 1944–1947 годах.

Ключевые слова: католическая церковь, коммунистическая власть, государство, секуляризация, религия, политика, духовенство, епископат, Люблинский католический университет.

O. Antonyuk, Ph.D in History, Associate Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

THE POLICY OF THE COMMUNIST POWER RELATING CATHOLIC CHURCH IN POLAND (1944–1947)

The article is devoted to the main government measures and investigates the actions of the communists relating Catholic Church in Poland (1944–1947).

Key words: catholic church, communist power, state, secularization, religion, policy, clergy, episcopate, Catholic University of Lublin.

УДК 94(477.82): 342. 5 "1919/1921"

О. Волонтир, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПОЛЬСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ВОЛИНІ (1919-1921)

У статті досліджується питання створення постійних та тимчасових органів польської державної адміністрації на Волинських землях у міжвоєнний період. Проаналізовано їх процес формування та значення у системі розпорядчих функцій управління відродженої польської держави – II Речі Посполитої.

Ключові слова: адміністрація, державний апарат, управління, польська влада, Волинські землі.

3 травня 1919 р. Західна Волинь відійшла до складу Другої Речі Посполитої. Першочергове завдання керівників польської держави було зосереджене на питанні створення нових органів державної влади та формування апарату адміністрації. Поляки розуміли, що належна організація та функціонування цих організацій слугуватиме запорукою успіху в здійсненні політики правлячої верхівки, а також дасть змогу реалізувати

Отже, у період з др. пол. 1944 р. до поч. 1947 р. спостерігалось постійне напруження у відносинах влади із католицькою церквою, яке поступово зростало. Влада не могла змиритися з надзвичайно високим авторитетом і впливом католицької церкви в суспільстві. Будучи не в змозі зупинити діяльність костелу, вона всіляко намагалася обмежити сферу цього впливу, хоча й формально демонструвала прихильне ставлення до церкви.

Список використаних джерел

- Adamczuk L. Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. – Warszawa, 1992.
- Archiwum ruchu robotniczego. – T. VII. – Warszawa, 1982.
- Chyliński J. Jaki był Bolesław Bierut. Wspomnienia syna. – Warszawa, 1999.
- Czubiński A. Dzieje najnowsze Polski. – Warszawa, 1992.
- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1944 r. – Nr 8. – Poz. 98.
- "Głos Ludu". – Nr 223. – 26 sierpnia 1945 r.
- Kersten K. Narodziny systemu władzy 1943-1948. – Poznań, 1990.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej z 1921 r. – Nr 44. – Poz. 267. – Wyd. 3-e. – Kraków, 1948.
- "Państwo i Prawo". – 1947. – Nr 12.
- Polska Ludowa a Kościół katolicki. Fakty i dokumenty. – Warszawa, 1950.
- Polska Partia Robotnicza. Dokumenty programowe 1942-1948. – Warszawa, 1984.
- Rajna R. Kościół w PRL. Dokumenty. – T. I. – Poznań, 1994.
- Syzdek E., Syzdek B. Cena władzy zależnej. – Warszawa, 2001.
- "Trybuna Wolności". – Nr 5. – 1 marca 1946 r.
- "Tygodnik Warszawski". – Nr 12. – 24 marca 1946 r.
- Wielka historia Polski. – T. 10. – Kraków, 2001.
- Żenczykowski T. Polska Lubelska. – Warszawa, 1990.

Надійшла до редколегії 28.05.13

плани щодо швидкої інкорпорації регіону до складу відродженої держави – Речі Посполитої.

Досліджувану проблему у своїх працях розглядали науковці у сучасний період, зокрема, Л. Присташ [18], В. Смолей [19], В. Крамар [16]. Основою для висвітлення питання формування органів польської державної адміністрації на волинських землях, послуговували документи Державного архіву Волинської області (ДАВО), а саме фонди: "Цивільне управління земель Волинських і фронту По-